

krævningen af de mange indirekte skatter og omsætningsafgifter, trådte pengeudlånerne til og lånte byerne penge til en efter vor målestok ganske ublu rente. Endvidere var der egentlige købmænd samt bønder – både »aratores« og »pecuarii« – ofte med meget stor kapital investeret. Turister og studerende udgjorde ganske vist ikke en egentlig fastboende gruppe, men kunne dog præge ikke blot livet inden for conventus, men også hele byens liv. Især Athen og Rhodos var kendt som universitetsbyer.

Forholdet mellem de romerske erhvervsdrivende og den lokale befolkning kunne naturligvis give anledning til rivninger. Især de romerske bankfolk og skatteforpagtere kunne udnytte deres situation som faktisk herrefolk. Vi besidder navnlig i Ciceros forfatterskab vigtige kilder hertil. I årene 61–59 er broderen Quintus proprætor i Lilleasien, og i to breve (ad Q.f. I, 1 og 2) råder Cicero ham først generelt og senere i en række specialtilfælde. Senere er det Marcus, der styrer Cilicien og skriver hjem om forholdene der. I disse breve fremtræder han som repræsentant for de humane romerske statsmænd, der ønsker at øve ret og skel – naturligvis uden at krænke de politiske venner fra ridderstanden, hvis økonomiske interesser ofte lå i skatteopkrævningen. Af mange hentydninger fremgår det tydeligt, at den mere hidsige broder Quintus har haft grumme vanskeligt ved at udholde de griske købmænd og skatteforpagtere, der ønskede at udnytte enhver situation til eget bedste. Alt i alt har vi mange vidnesbyrd om, hvorledes den romerske statsmagts repræsentant kunne forsøge at beskytte provinsernes befolkning mod de derværende romerske borgere. Ofte var resultatet imidlertid, at der anlagdes sag mod dem »de rebus repetundis«, idet de af ridderne dominerede quaestiones gerne ville beskytte standsinteresser. Nyttigt er det imidlertid at erindre dette, når man – som så ofte – i fremstillinger ser skildret den romerske statsmagts hensynsløse udplyndring af provinserne. Langt fra alle promagistrater var som Verres, og en quaestio de repetundis kan betyde, at her forsøger finansverdenen at ramme en magistrat, der var provinsboerne for venligt sindet.

Nogen morsom bog at læse kan Wilsons ikke siges at være. Dertil er den alt for katalogagtig. I hver del af bogen gennemgås provins for provins inddelt i passende perioder. De mere ræsonnerende kapitler som f. eks. »The Occupations of the Provincial Romans« eller »The Relation of the Settlers with the Local Inhabitants« synes vel korte. Her havde man gerne set en mere kritisk analyse. Forfatteren har samlet en mængde stof og fremlægger det på en sober måde, men bogen vil sikkert snarere give andre materiale end lejlighed til diskussion af synspunkter. Dertil er forfatteren for forsigtig.

JENS ERIK SKYDSGAARD

DAVID KNOWLES: *From Pachomius to Ignatius. A Study in the Constitutional History of the Religious Orders.* Oxford, Clarendon Press, 1966. 98 s. 15 sh.

Man forstår ikke helt, hvad der har bevæget David Knowles til at publicere en række forelæsninger, som han holdt i Oxford i 1964 over de religiøse ordeners forfatningshistorie fra Pachomius til Ignatius. Fremstillingen er ganske vist

velskrevet og gennemgaaende veldisponeret, men er samtidigt saa overordentlig summarisk, at den næppe vil bringe fagfolk noget nyt endsige være synderlig velegnet som introduktion til emnet. Paa 68 sider forsøges sammentrængt mere end tusind aars forfatningshistorie, hvortil knytter sig et afsluttende kapitel om lydighedsdoktrinen indenfor de religiøse ordener. Udgivelsen kan maaske forsvares med, at der iøvrigt ikke foreligger nogen almindelig, sammenlignende fremstilling af det europæiske ordensvæsens forfatningshistorie. Et imponerende forskningsarbejde i denne retning er ganske vist udført af Hallinger i hans »Gorze/Kluny« fra 1951, men dels rækker dette værk stort set ikke ud over det 11. aarh., dels har Hallingers undersøgelse ikke primært haft et forfatningshistorisk sigte.

Knowles' fremstilling tager sit udgangspunkt i den klosterorganisation, som grundlæggeren af det europæiske munkevæsen, Pachomius, skabte i den ægyptiske ørken i det 4. aarh., og som Norman Baynes har kaldt »Egypt's greatest gift to the world«. Knowles giver ingen forklaring paa, hvad der i forfatningsmæssig henseende har været forbillede for Pachomius; det turde imidlertid være utvivlsomt, at den romerske legions organisation har været inspirerende (jfr. Hallinger, anf. arb., s. 781 ff.). Med Benediktinerreglen i første halvdel af det 6. aarh. etableredes det teoretiske grundlag for et europæisk munkevæsen med abbeden som klosterorganisationens centrale skikkelse. Knowles har tidligere omtalt det komplicerede problem omkring forholdet mellem Regula Magistri og Regula Benedicti (Great Historical Enterprises, 1963, s. 139 ff.). I nærværende fremstilling berøres spørgsmålet kun en passant; det er imidlertid af forfatningsmæssig interesse at fastslaa, at hvis Regula Magistri er primær i forhold til Benediktinerreglen, hvilket er overvejende sandsynligt, har Benedikt svækket den helt autokratiske stilling, som Magisterreglen indrømmer abbeden.

I sin omtale af den anianske reform under Ludvig den fromme fremhæver Knowles med rette konformitetsbestræbelserne som reformens hovedmaal. Af betydelig relevans for den cluniacensiske klosterforfatning i det følgende aarhundrede er imidlertid ogsaa Benedikt af Anianes forsøg paa at indordne de frankiske klostre under en fælles central myndighed og hans legitimering af den praksis, hvorefter et antal cellae stod i et afhængighedsforhold til et enkelt hovedkloster.

Bogens afsnit om den cluniacensiske klosterkongregation er afgjort værkets svageste og vidner ikke om nogen selvstændig undersøgelse af de primære kilder. S. 10 hævdes, at grundlæggelsesbrevet fra 910 fuldstændigt unddrog klostret fra stiftsbiskoppens kontrol; Cluny blev imidlertid først eximeret i 1027, og selv herefter forsøgte biskoppen af Macon utallige gange at gribe ind i klostrets forhold. S. 11 anføres, at antallet af filialklostre i 993, da Odilo tiltraadte som abbed, androg fem; tallet er under alle omstændigheder højere (jfr. Sackur: Die Cluniacenser, 1894, I, s. 215, Wollasch: Neue Forschungen über Cluny und die Cluniacenser, 1959, s. 155, og Hallinger, anf. arb. s. 750). S. 11 hævdes, at Odilo i modsætning til sine forgængere gjorde filialklostrene direkte afhængige af Cluny; allerede Odo, Clunys anden abbed, indtraadte imidlertid som abbed i visse af de til Cluny overdragne klostre (jfr. Wollasch, anf. arb., s. 155). S. 11 angives tallet af underlagte klostre under abbed Hugo (1049–1109) til ca. 1.000; tallet er utvivlsomt for højt; saaledes anslaaer Hallinger tallet til ca. 200 (jfr.

Hallinger, anf. arb., s. 751). Knowles omtaler den for Cluny karakteristiske praksis, hvorefter alle novicer, uanset hvilket kloster indenfor kongregationen de tilhørte, skulle aflægge professio overfor abbeden i Cluny; baggrunden var den fiktion, at alle kongregationens munke opfattedes som tilhørende blot eet kloster. Knowles drager en analogi mellem denne professio og den feudale troskabsed mellem kongen, storvasallerne og undervasallerne. For det samtidige franske feudalsamfunds vedkommende forekommer analogien imidlertid vildledende: Karakteristisk for Frankrig i denne periode i modsætning til f. eks. det normanniske England er jo netop, at der ikke eksisterede et direkte troskabsforhold mellem kongen og undervasallerne.

I det følgende kapitel om cistercienserne berøres de komplicerede og endnu langtfra løste problemer vedrørende den cisterciensiske forfatnings udvikling og de forskellige stadier indenfor tilblivelsen af Carta Caritatis. Saa meget synes i hvert fald sikkert, at abbedens kompetence successivt er blevet reduceret til fordel for kapitelinstitutionen. Dette maa atter betyde, at der i Citeaux i de første aartier af det 12. aarh. ikke var tale om noget brud med cluniacensisk praksis m. h. t. forholdet mellem abbeden i hovedklostret og datterklostrene: Ligesom i Cluny var abbeden i Citeaux i begyndelsen eneraadende overfor de underlagte klostre (jfr. J. B. van Damme: *Documenta pro Cisterciensis Ordinis Historiae ac Juris Collecta*, Westmalle, 1959, s. 18: *Illud tamen volumus nobisque retinemus, ut omnes abbates cunctarum partium illa die quam inter se constituerint, ad novum monasterium (d. v. s. Citeaux) veniant, ibique abbati ejus loci et capitulo . . . obedient per omnia*). Der var dog den forskel mellem Cluny og Citeaux, at de cisterciensiske datterklostre uanset deres oprindelige, snævre afhængighedsforhold til hovedklostret alle havde egen abbed; de cluniacensiske filialklostre havde derimod blot en prior som leder, men fælles abbed med Cluny. Ogsaa i dette afsnit maa enkelte udtalelser korrigeres: S. 28 hævdes, at cistercienserens indførelse af et lægbrøderskab og dets anvendelse indenfor klostrets drift var en nydannelse; allerede i 1070'erne forekom imidlertid *conversi* (i betydningen lægbrødre, som ikke havde aflagt professio) i Hirsau, ligesom abbed Hugo indførte dem aar 1100 i Cluny. Der er ingen grund til at antage, at de udførte andre funktioner i Hirsau og Cluny end i de cisterciensiske klostre. Naar Knowles dernæst hævder, at ophævelsen af oblat-institutionen er karakteristisk for cistercienserne, maa det tilføjes, at Peter Venerabilis indenfor perioden 1132-46 reducerede antallet af oblater i Cluny til seks, hvilket maa betyde, at deres fortsatte tilstedeværelse i klostret kun havde symbolsk betydning. S. 38 omtales endelig det af Honorius 1. til klostret i Bobbio i 628 udstedte privilegium som det første eksempel paa pavelig klosterexemption; der er imidlertid her næppe tale om exemption, men om tildeling af immunitet til forsvar mod biskoppens ubeføjede indblanding i klostrets temporalia (jfr. W. Schwartz: *Jurisdicio und Condicio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, 76, Kan. Abt., 1959, s. 57 ff.).

Bogens følgende kapitler omhandler det 12. aarhundredes andre, nye munkeordener, efterfulgt af en oversigt over franciskanernes og dominikanernes forfatning. Fremstillingen følger her traditionelle baner, hvilket ogsaa gælder det afsluttende kapitel om jesuitternes quasi-militære organisation.

Bogens sidste afsnit om lydighedsbegrebet eller autoritetsbegrebet er derimod af betydelig større selvstændig værdi. Med udgangspunkt i det traditionelle benediktinske lydighedsbegreb (jfr. reglens kap. 5, jfr. kap. 33, som giver en formelig definition paa en munk: *Quippe quibus nec corpora sua nec voluntates licet habere in propria voluntate*) opstiller Knowles en tvedeling indenfor vest-europæisk ordensvæsen: Paa den ene side de ordener, hvor den ortodokse, ubetingede lydighedsdoktrin var herskende, og hvor alene selve reglen konstituerede en begrænsning i abbedens autoritet; paa den anden side de ordener, hvor den foresattes autoritet blev udhulet af de begrænsninger, som de enkelte ordensmedlemmers samvittighed maatte fastsætte. I de ældste benediktinske klostre herskede et direkte og personligt forhold mellem abbed og munke; det var derfor muligt at gennemføre en ubetinget lydighedspligt. For Cluny betød den enorme ekspansion, som baade hovedklostret selv og kongregationen som helhed undergik, og som rettede uhyre administrative krav til de cluniacensiske abbeder, at det personlige forhold mellem abbed og munke svækkedes. I dette vakuum etablerede de cluniacensiske *consuetudines* et overordentligt detaljeret mønster for det daglige liv, hvor muligheden for individuelle afvigelser var yderst ringe. Grundlaget for denne uniformitet var en streng lydighedspligt. I det 12. aarh. befandt den cisterciensiske munk sig som følge af selve cistercienserreformens grundidé placeret mellem to modpoler: Reformen tilsigtede en tilbagevenden til den oprindelige benediktinerregel med dennes ubetingede lydighedspligt; netop denne bestræbelse maatte imidlertid medføre en konflikt mellem abbed og munke i de tilfælde, hvor et eksisterende klostres status, maalt med reformens alen, ikke længere kunne akcepteres af alle klostrets munke. Bernhard af Clairvaux aabnede derfor mulighed for saadanne munke til at forlade klostret. Det bernhardinske lydighedsideal havde saaledes to fronter: Den ene vendt mod munkene – reglens ord skulle følges *ad apicem litterae* – den anden vendt mod abbeden – enhver lempelse af den oprindelige regels bud legitimerede en negativ reaktion fra munkenes side. Med Frans af Assisi i begyndelsen af det 13. aarh. indvarsledes et nyt syn paa autoritetsbegrebet. Knowles fremhæver med rette, at for Frans var det vigtigere at skabe en livsform i overensstemmelse med evangeliet end at etablere et regelret liv indenfor ordenen. Frans understregede ganske vist kraftigt den ubetingede lydigheds religiøse værdi, men tilføjede, at hvis en overordnet fremsatte en befaling, som den paagældende broder opfattede som værende i strid med sin »anima«, var han berettiget til at nægte at adlyde. Autoritetsbegrebet havde derved mistet sin kategoriske karakter: Den individuelle broders loyalitet rettede sig i sidste instans mod en subjektiv opfattelse af, hvad der var i overensstemmelse med den *imitatio Christi*, som den hellige Frans havde foreskrevet som absolut norm. I modsætning hertil opfatter Knowles med fuld ret det dominikanske lydighedsbegreb som ortodokst. Afsluttende søger Knowles at definere den jesuitiske lydighedsdoktrin: I negativ forstand skulle enhver modstaaende viljesytring rettet mod en konkret befaling udelukkes (*abnegando*), hvilket indebar en blind adlydelse (*quadam caeca obedientia*); i positiv forstand forlangtes en aktiv indforstaaelse med den konkrete befaling baade i viljesmæssig og i intellektuel henseende. Det jesuitiske lydighedsbegreb rakte saaledes udover det ortodokse

begrebs rammer. Samtidigt gjordes den jesuitiske institution, Societas Jesu, som saadan til objekt for det enkelte medlems loyalitet, hvorimod den traditionelle benediktinske lydighed rettede sig mod en overholdelse af reglen.

Knowles har indlagt sig stor fortjeneste ved at forsøge en fastlæggelse af de religiøse ordeners forskellige lydighedsbegreber. Samtidigt er det utvivlsomt af værdi, at han har taget initiativet til en almindelig, sammenlignende undersøgelse af de europæiske munkeordeners forfatningshistorie. Det maa derfor beklages, at denne del af fremstillingen er saa overordentlig summarisk og for enkelte afsnits vedkommende ikke synes at bero paa et selvstændigt kildestudium.

MOGENS RATHSACK

LUCIEN MUSSET: Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe–XIe siècles). Nouvelle Clio 12 bis. Paris, Presses universitaires de France, 1965. 297 s. 20 F.

I modsætning til den første udgave af »Clio«, der fulgte en traditionel, kronologisk opdeling af stoffet, har man i den nye oftest foretrukket saglige skillelinier, således at hvert bind fremtræder i monografisk skikkelse. I 12. bind behandler Lucien Musset således »les invasions«; første del, som ligeledes udkom i 1965, diskuterer folkevandringstiden, »les vagues germaniques«, medens andet bind fremstiller »le second assaut« mod det kristne Europa, vikingernes, slavernes, ungarernes og saracenernes.

Begge dele af værket – og måske navnlig det sidste – er meget fast komponeret. Forfatteren har først og fremmest været bundet af seriens generelle anlæg, et indledende bibliografisk afsnit, en konkret redegørelse for »nos connaissances« og endelig en drøftelse af emnets forskningsmæssige problemer og perspektiver. Denne redaktionelle tredeling tjener naturligvis fortrinsvis pædagogiske formål; i flere af de indtil nu fremkomne bind (f. eks. Jacques Heers' og Frédéric Mauro's behandlinger af senmiddelalderens og det 16. århundredes økonomiske historie) har den resulteret i inspirerende og delvis endda eksperimenterende monografier. Hos Lucien Musset er den skematiske opbygning kombineret med og måske også lidt hæmmende for hans grundlæggende ideer.

Den meget kompakte fremstilling af de fornyede angreb på det kristne Europa fra 7.–11. århundrede følges op af en skildring af den karolingiske og byzantinske verdens reaktioner, og med stærk betoning af forskellene. Medens Østeuropas fysiognomi i væsentlige træk fæstnes varigt ved statsdannelserne allerede i det 10. århundrede i et område, der ikke tidligere havde tilhørt de bestående kulturområder, sætter angrebene på Vesteuropa skarpe og fundamentale skel. Forfatteren fremhæver meget skarpt (s. 168, 179 f., 218 ff.), at med undtagelse af Alfred den stores England organiserede de vesteuropæiske riger ingen systematisk modstand; »le monde carolingien lutta donc seul et mourut seul, en grande partie par sa propre faute . . . il faut sans doute incriminer la pauvreté intellectuelle de générations d'épigones«. Angrebene udefra understøttede kun den snigende territorialiseringsproces i det gamle, frankiske rige.

I modsætning til Østeuropa lod problemerne i det kristne Vesteuropa sig